

Погляди М Вебера на зародження капіталізму

У статті досліджено та проаналізовано погляди М. Вебера, представника «німецької історичної школи» другої половини XIX – початку XX століття, на генезу капіталізму. Доведено, що генезис капіталізму у роботах М. Вебера проаналізовано у співвідношенні з факторами соціального, політичного, морального, етичного, культурного та правового порядку. Особливу увагу звертаємо на духовні фактори, які внесли особливий вклад в зародження капіталізму та були визначені М. Вебером. У статті порівняно погляди М. Вебера та відомого німецького вченого К. Маркса на генезу капіталізму.

Ключові слова: *генеза капіталізму, «німецька історична школа», духовні фактори.*

В статье исследованы и проанализированы взгляды Макса Вебера, представителя «немецкой исторической школы» второй половины XIX – начала XX века, на генезис капитализма. Доказано, что генезис капитализма в работах автора «немецкой исторической школы» проанализирован в соотношениях с факторами социального, политического, морального, этического, правового, культурного и исторического порядка. Особое внимание было уделено духовным факторам, которые внесли особый вклад в генезис капитализма и были определены Максом Вебером. Мы сравнили взгляды Макса Вебера о возникновении капитализма со взглядами немецкого ученого Карла Маркса.

Ключевые слова: *генезис капитализма, «немецкая историческая школа», духовные факторы.*

The views of Max Weber, the representative of the 'German Historical School' of the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century, on the genesis of capitalism have been investigated and analysed in this article. It has been proved that the genesis of capitalism in the works of this author of the 'German Historical School' of the above-mentioned period has been analysed in relations to the factors of social, political, moral, ethical, legal, cultural and historical order. The attention has been paid to spiritual factors that have contributed to the genesis of capitalism and were identified by Max Weber. We have compared the views of Max Weber with the views of German scientist Karl Marks on the emergence of capitalism.

Key words: *the genesis of capitalism, 'German Historical School', spiritual factors .*

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві широкого розповсюдження набув капіталізм. Він охопив усі сфери людського існування, утвердився в розвинених країнах світу. Проблеми його виникнення завжди цікавили науковців. Але увага при цьому надавалась матеріальним факторам, замовчувалась роль категорій надбудови. Зокрема, в радянській історіографії є думки про те, що духовна культура, мистецтво лише опосередковано відображають процеси, що відбуваються у сфері матеріального виробництва. Не можуть ними служити і різні прогресивні форми ідеології, оскільки вони могли сприйматися тими чи іншими групами різних верств населення й служити різноманітним інтересам [8,с.126]. У німецькій історіографії к. XIX – поч. XX ст. існують інші думки з цього питання.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення поглядів М. Вебера на зародження капіталізму.

Виклад основного матеріалу. М. Вебер (1864-1920) – видатний німецький соціолог, історик, економіст, досліджуючи проблеми витоку європейського капіталізму у своїх працях на основі багатого фактичного матеріалу доводив, що духовні запити людей можуть виступати не менш важливим чинником історичного процесу, аніж їх матеріальні інтереси. Він розглядав капіталізм як певну форму економічного раціоналізму – систему, що побудована на розрахунок норми прибутку та раціональному плануванні виробничого процесу, складовим елементом якого є використання найманої праці формально вільного виробника. Він не заперечує основних моментів Марксового розуміння капіталізму як системи об'єктивно діючих економічних законів. Однак, як він неодноразово зауважує, його цікавить не об'єктивний аспект економічного раціоналізму, а

суб'єктивний, а саме: певні нахили людей до раціональної економічної поведінки. Особливої уваги при цьому вчений надає емпірично констатованому фактові співвідносності між господарчим статусом і конфесійною приналежністю.

«Капіталістичною», М. Вебер називає таку господарську діяльність, яка ґрунтується на очікуванні прибутку шляхом використання можливостей обміну, тобто на мирному придбанні. Добування прибутку насильницьким шляхом підпорядковане своїм власним законам, і було б не доцільно підводити його під одну категорію з діяльністю, що орієнтована на можливість отримання прибутку шляхом обміну [2, с. 62].

На думку автора, для визначення поняття капіталізму важливим є: наявність фактичної орієнтації господарської діяльності та співставлення прибутків і видатків у грошовому вираженні, в якій примітивній формі б це не здійснювалось. У цьому розумінні «капіталізм» і «капіталістичне» підприємство були, наскільки про це можна судити за історичними джерелами, в усіх культурних країнах земної кулі. В історії Китаю, Греції і Риму та середніх віків ці явища відомі не менш аніж в історії нового часу. Існували не лише повністю ізольовані приватні підприємства, але й господарства, котрі передбачали створення нових капіталістичних приватних підприємств. Торгівля протягом тривалого часу не мала характеру приватного підприємства, лише поступово спостерігається діяльність великих торговців. Очевидно, що капіталістичні підприємства, діяльність яких носить не тимчасовий, а довготривалий характер, – це явище досить давнє і повсюдно поширене [4, с. 20-21].

За словами М. Вебера, капіталізм великих грюндерів, спекулянтів, колонізаторів і сучасних фінансистів зберігає ряд таких рис на Заході і сьогодні. Проте заходу, відомий і інший вид капіталізму: раціонально-капіталістична організація вільної праці. За межами Заходу ми лише в окремих випадках знаємо «домашню промисловість» у власному розумінні цього слова; застосування праці найманих робітників не лише не привело тут до виникнення мануфактур, але навіть не мало своїм наслідком створення раціональної організації навчання ремеслу, як це було у середньовічних цехах на Заході. Однак орієнтована на ринок товарів, а не на політичну боротьбу чи ірраціональну спекуляцію організація виробництва – це не єдина особливість західного капіталізму. Сучасна раціональна організація капіталістичного виробництва була б не можливою без ще двох важливих елементів: без відділення підприємства від домашнього господарства, і без раціональної бухгалтерської звітності.

Автор досліджував виникнення буржуазного промислового капіталізму із його раціональною організацією вільної праці, а також виникнення західної буржуазії. Це було пов'язане з розвитком науки і техніки. Окрім застосування наукових знань, що були важливими з точки зору життєвого укладу народних мас, на Заході здобуло поширення економічне стимулювання такого роду ініціатив. Таке стимулювання пов'язане зі специфікою соціального устрою західного суспільства. До компонентів, які формували західне суспільство слід віднести раціональну структуру права і управління, без яких обходяться авантюристичний, спекулятивно-торговий капіталізм.

Наслідком такої «раціоналізації» були великі капітали, які знову вкладались у виробництво, а не витрачались на споживання. Таким чином, на зміну традиційному укладу життя – приходила доба суворой тверезості: ті, хто рахувався з вимогами часу, процвітав, оскільки хотів не споживати, а прибабляти. Інші ж, щоб зберегти старий уклад життя, змушені були обмежити свої потреби [6, с. 54].

У своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер погоджується з К. Марксом, щодо досліджень духу капіталізму. Яка ж характерна особливість капіталістичного духу? Яке бачення людських відносин пропонує К. Маркс? Відповідь на це запитання дає нам I том «Капіталу». «Капіталіст лише настільки має історичне значення та історичне право на існування, настільки він уособлює капітал; але оскільки він уособлює капітал, стимулом його діяльності виступають не споживчі цінності і користування ними, а цінності мінові та їх примноження. Як фанатик цих цінностей, він, не звертаючи ні на що уваги, спонукає людство до виробництва заради виробництва, а також, до розвитку суспільних виробничих сил і створення матеріальних умов виробництва. В цьому значенні він розподіляє із збирачем скарбів жагу до збагачення, заради збільшення вартості. Але те, що у одного є манією індивідуальною, у іншого – це результат дії механізму, одне з коліс якого він собою уявляє. На початку капіталістичного виробництва – це жага до збагачення і скупість. На висоті розвитку, розтрата виступають засобом виказати багатство, потім – корисні для отримання кредиту, стають діловою необхідністю для капіталіста [7, с. 607 – 609].

Основною ознакою капіталістичного духу є економічний раціоналізм, який проявляє себе в точному кількісному обліку, настирному досягненні відомої господарчої мети без погляду по сторонам, методичному використанні засобів до поставленої мети. Цей раціоналізм капіталістичного устрою відбився на техніці, де особисті навички поступилися науково-технічному розрахунку, а виконавча роль все більше передавалась машині, цьому типовому виразнику новітнього устрою. І якщо раціоналізм господарчого життя досяг у наш час свого повного і закінченого розвитку, то запитується, як він укладався, де джерела його і основні передумови. Тут М. Вебер доводить, що промислові успіхи тісно пов'язалися з протестантськими групами (кальвіністами, баптистами, методистами) з аскетичним відношенням до життя, з етичним складом особистості, з глибоким релігійним світобаченням. В цьому дивному на перший погляд поєднанні набожності і аскетизму з духом придбання і наживи пов'язана характерна особливість розвинутого капіталістичного устрою, а саме, раціоналістичний характер релігійного переконання, утилітарна основа світорозуміння [1, с.70-74].

На думку М. Вебера, прагнення до наживи – це етичне виправдання ділової людини. Аскетично наполегливі пуритани відчують однакову відразу як до аристократичної недбалості знаті, так і до чванькуватості вискочнів. Натомість твердий буржуа – викликає у них повне етичне схвалення [1, с. 362].

Жорстка самоорганізація, холодна розсудливість внутрішнього і раціональна розміреність зовнішнього життя, ворожість до всього чутевого та інстинктивного, звичка розраховувати тільки на самого себе – все це виховувало в пуританах самостійність не тільки господарську, а й політичну. Ще Монтеск'є в «Дусі законів» помітив, що «англійці в трьох важливих речах переважають всі народи світу: в благочинстві, торгівлі і свободі». М. Вебер показує, чому «благочинність» допомагала «торгівлі», як світський аскетизм установив єдиний показник життєвого стилю, об'єднав виробництво, ущільнив споживання і звільнив привласнення.

Вебер переконаний, що капіталізм як система раціонального господарювання і «дух капіталізму» як певна психологічна готовність до саме такого господарювання – це не ідентичні речі. Раціонально господарювати вміли вже в Індії, Китаї, Вавилоні та інших стародавніх культурах. У певному розумінні можна вважати, що там мав місце «свого роду» капіталізм, однак там не було саме того, що зветь «духом капіталізму». Натомість, як переконаний Вебер, у Новій Англії такий «дух» присутній уже в середині XVII ст. задовго до «капіталістичного розвитку» цього краю. Для того щоб відбувся відповідний капіталістичний «відбір» у способах життя і відношеннях до професії, потрібно, щоб певний спосіб життя виник і утвердився у межах певних груп як певний різновид групового світовідчуття [10, с. 1-12].

У своїй праці «Історія господарства» М. Вебер говорить, що капіталізм є там, де виробничо-господарчі потреби групи людей, не залежно від їх вимог, здійснюються шляхом підприємства. Але потреби можуть задовольнятися і капіталістичним способом і обходиться без капіталізму, завдяки ремісничому виробництву. Епоха може бути названа капіталістичною лише у тому випадку, коли потреби задовольняються капіталістичним шляхом, у такому обсязі, що із зникненням цієї системи взагалі неможливо б було задовольнити ці потреби [3, с.177].

Не заперечуючи того, що сучасний капіталістичний господарський лад виступає стосовно окремих людей «чимось на зразок страхітливого космосу, куди кожна людина закинута від моменту свого народження» і межі якого для окремого індивіда видаються раз і назавжди даними, автор «Протестантської етики» показав, що в історико-генетичному плані суб'єктивний фактор капіталістичного розвитку може передувати факторові інституційному, об'єктивному. Там, де відсутні суб'єктивні, психологічні чинники у вигляді певних нахилів, звичок, настроїв людей, розвиток капіталістичної економіки наштовхується на невидимі, однак досить відчутні перешкоди. Причому парадокс полягає в тому, що найбільш продуктивними стосовно капіталізації суспільства виступають чинники, пов'язані із впливом протестантської етики, котра на відміну від аналогічних норм католицизму чи православ'я вимагає «вищою мірою обтяжливої і жорсткої регламентації усієї поведінки, що проникає в усі сфери приватного і публічного життя».

На основі нових принципів, нових уявлень формується новий тип ділової людини – активної, підприємницької, вибагливої у напрямку вибору партнерів і вкладенні грошей, але сміливої і готової до нового ризику. Тип, який добре ім'я ставить вище наживи. Швидкому збагаченню вона протиставляє помірний, але регулярний прибуток від кропіткої повсякденної роботи. Зростаючому багатству цієї людини імponує помірність у споживанні, простий образ життя, скромність у одязі та звичках [4, с.64].

Тепер, говорить М. Вебер, головним обов'язком християн став обов'язок: гарно виконувати роботу, яку ти робиш. Бог дає тобі задатки і нахили для визначеного заняття. Ось і займайся цією справою, будь купцем, ремісником, лавочником. Ти покликаний до цього Богом. І головна твоя заслуга у тім, щоб робити свою справу чесно, добросовісно, старанно. Твоє багатство від Бога, ти тільки управляючий, а не господар. Нагорода від Бога тут на землі: це твій прибуток [3, с. 63].

Протестант не боїться розпрощатися зі своїми грошима і сміливо пускає їх в обіг. Його задача, уникнути сумнівних договорів і не виправданого ризику, його справа ґрунтується на тверезому розрахунку. А бережливість заключається у тім, що прибуток не витрачається у надрозходах, а зберігається, накопичується і пускається в обіг, а саме приєднується до його капіталу. Прибуток капіталіста, який він сам пускає у справу, вважався справедливою винагородою за його працю подібно платі за працю найманого робітника.

На доказ тези про «вибіркову спорідненість» М. Вебер наводить ряд фрагментів із текстів Б. Франкліна, зміст яких розкриває типову для американців мораль «діловитості». Коли Франклін повчає молоду людину, що «час – це гроші і кредит – це гроші», то за цим, на думку М. Вебера, стоїть не просто життєва мудрість, а певна етика, раціоналізована система життєвої поведінки. Ці афоризми виражають загальні принципи економії часу у діловому житті. Таке відношення до часу було несподіванкою у середні віки. З цього можна зробити висновок, що новий устрій господарського життя протилежний середньовічному, а саме у тому, що у середні віки вважалось, що гроші не можуть породжувати грошей.

На думку вченого, не нагромадження благ стає для людини засобом задоволення її матеріальних потреб, а навпаки, все існування людини спрямоване на придбання, яке стає метою її життя.

«Духом» сучасного капіталізму М. Вебер називав певний «менталітет», коли люди цілеспрямовано прагнуть до збагачення в рамках своєї професійної діяльності, водночас свідомо обмежуючи себе у витратах на споживання і надаючи, знову ж таки цілком свідомо, своєму способу життя нових аскетичних рис. Люди з такою ментальністю здатні без особливих труднощів адаптуватись до вимог капіталізму, як раціонально діючої системи; а ця система швидко впроваджується і ефективно функціонує там, де такий менталітет набув масового поширення [4, с. 15].

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, протестантизм з його «духом» капіталізму слід визнати важливим чинником історичного розвитку Європи. Співіснуючи з протестантизмом, капіталістичний «дух» матеріалізувався через активну підприємницьку діяльність, і тим самим відіграв визначальну роль в економічному розвитку європейського суспільства.

Теоретичні та методологічні положення вченого «німецької історичної школи» М. Вебера, його концепції розширюють знання про характер та роль чинників, які сприяли появі капіталізму. Перегляд і переосмислення даних поглядів на генезу капіталізму, на розвиток капіталізму в Німеччині, відмінні від марксистських авторів, є важливим внеском в історичну науку, її творчим розвитком та збагаченням.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Вебер. Избранное. Образ общества: [Сборник работ].- М.: Юрист, 1994 – 702с.
2. М. Вебер. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990 – 808с.
3. Вебер Макс. История хозяйства: очерк всеобщей социальной и экономической истории / Издали по лекциям С. Геллеман, М. Палий; Пер. под ред. И.М. Гревса. – Петроград: Наука и шк., 1923. – 239с.
1. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. – К., 1994.- 269с.
2. М. Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основа, 1998. 532с.
3. Литвиненко М.М. Первісне нагромадження – вихідна умова генезису капіталізму. Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»// Харк. Держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: «ОВС», 2000. – Вип.5. – С. 52 – 56.
4. Маркс і Ф.Енгельс. Твори.-Т.23.-К.,1963.-900с.
5. Чистозвонов А.Н. Генезис капитализма: проблемы методологии. М.: Наука, 1985. –300с.
6. Weber M. Die Wirtschaft als Beruf. Voltrage vor dem Freistudentischen Bund. Erster Vortrag. Munchen und Leipzig. 1919.
7. Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Einleitung// Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. Bd. I.Tubingen. 1963.

